

Laslo Sekelj

SOCIJALISTIČKO GRADJANSKO DRUŠTVO – IZLAZ IZ KRIZE?

Opšta kriza „realno egzistirajućeg socijalizma“, nemoć jednopartijskih diktatura da legitimišu svoju vladavinu i da napuste koncept političke vladavine ekonomijom, kao i nagomilane frustracije naroda, aktualizuju u Istočnoj Evropi političku filozofiju liberalizma. Svuda tamo gde je na vlasti avangarda proletarijata i gde je marksizam zvanična ideologija, liberalizam kao sinonim za tržišnu ekonomiju i građanska individualna i socijalna prava i slobode, nastupa kao emancipatorska ideologija i filozofija slobode. Ovaj post-moderni liberalizam, ima jasan karakter opozicione ideologije sistemu i dogmama državnog socijalizma, ali, s druge strane, on ne želi da negira pozitivna ostvarenja tog tipa socijalizma. Ovaj post-moderni liberalizam ne samo da nije anti-socijalistički u sistemskom smislu već nije ni anti-komunistički u političkom, što ga bitno razlikuje od tradicionalnog građanskog liberalizma.

Renesansa liberalizma u Istočnoj Evropi nije naravno mogla da zaobidje ni Jugoslaviju. Osnovni razlog je u sistemskim sličnostima sa zemljama „realnog socijalizma“: utemeljenje društva posredstvom države koja institucionalizuje monopolsku vlast jedne političke stranke. To neposredno vodi dominaciji političkog podsistema nad svim ostalim. Oni u celini gube autonomiju u odnosu na državu i svoju funkciju podređuju političkom monopolu. Ekonomija postaje politička, a društvom se kontinuirano diriguje iz države. Marksističkom terminologijom rečeno, negira se primarnost baze nad nagradnjom, što je i logična posledica pokušaja voluntarističkog negiranja Marksovog nauka o objektivnim pretpostavkama socijalizma (visokorezviljeno građansko društvo, materijalne proizvodne snage i samosvest proletarijata). Sa zemljama „realno postojećeg socijalizma“, Jugoslavija takodje deli neuspeh prilagodjavanja industrijskom društvu, svojevrsnu krizu modernizacije. Ali, dok je u njima u toku nov talas reformi, u Jugoslaviji geslo vladajućih političkih elita je *stabilizacija*. Stabilizacija čega: krize, nadređenosti države društvu, voluntarističke ekonomije? Jedan, doduše manji, deo političke elite svestan je činjenice postojanja duboke strukturalne krize jugoslovenske države i entropije jugoslovenskog društva. Umesto stabilizacije on se zalaže za reformu, koja, kao i u Istočnoj Evropi može da ide samo do Rubikona: diktature proletarijata, ublažavanja spoljne manifestacije ali ne i suštine partijskog monizma. Izvan polja oficijelne politike, elaboriraju se različiti koncepti izlaska iz krize polazeći od ideje ukidanja dominacije političkog monopola i prevlasti države nad društvom. Jedan od njih je i projekat građanskog (civilnog) društva. *Dakle, kako u Jugoslaviji tako i u Istočnoj Evropi, ideja građanskog društva nastaje u kontekstu krize socijalizma i partikularne društvene krize. Otuda je on svojevrsni post-moderni liberalno-socijalistički odgovor na krizu.*

Geneza krize jugoslovenskog društva i države

Raspad svih društvenih podsistema i obilje kontraproduktivnih mera jeste, u najkraćem, sociološka dijagnoza krize jugoslovenskog društva. Zadatak sociologa je da odredi uzroke duboke strukturalne krize i da pokuša da pruži realistični opis mogućih izlazaka iz nje. Jugoslovenski sociolozi su uglavnom saglasni u opisu manifestacija krize: jugoslovensko društvo je društvo s političkom naddeterminantom; politika je odlučujuća društvena struktura i blokada političkog sistema onemogućuje bilo kakvu suštinsku društvenu promenu. *S obzirom da uzroci krize svakog pojedinog društvenog podsistema dolaze iz politike, kriza se kontinuirano produbljuje jer se ni jedan od njenih manifestnih oblika ne može rešiti bez radikalnog reza, pre svega u političkom sistemu.* S druge strane, dominacija političkog podsistema dovela je do:

- 1) negativne kadrovske selekcije;
- 2) gubljenja profesionalizma i erozije moralnih i profesionalnih normi;
- 3) političke ekonomije, tj. proizvodnje i potrošnje koja je ignorisala princip racionalnosti i efikasnosti;
- 4) na toj osnovi izrasta „dogovorna ekonomija“, netržišna, neplanska, partikularistička ekonomija kartelisanja jugoslovenskog tržišta na bazi socijalizacije gubitaka i monopolisanja dobitka;
- 5) ružiranja obrazovnog, pravnog, zdravstvenog i socijalno-penzijskog podsistema;

- 6) potpune atomizacije društvenih segmenata;
- 7) Uništenja svake autonomije društva u odnosu na državu, pri čemu je uništena ne samo samostalnost zakonodavne i sudske vlasti u odnosu na izvršnu već je uništeno jugoslovensko društvo kao politička zajednica.

Upravo se tu nalazi i ključ entropije jugoslovenskog društva i države i prevazilaženje takvog stanja je osnovni smisao modela socijalističkog građanskog društva. Entropija jugoslovenskog društva kao političke zajednice, ključni faktor krize, ne može se, međutim, razumeti samo svodjenjem na savremene procese decentralizacije bez demokratije, što je rezultat Ustava iz 1974. Uzroci krize su daleko dublji i kompleksniji i oni su kako eksternog tako i internog karaktera. Njih treba precizno dijagnosticirati i opisati, jer bez jasnog saznanja o stvarnim uzrocima naše današnje krize nema ni izlaska iz nje.

Uspostavljanje ovog jugoslovenskog društva bitno je povezano s okupacijom i komadanjem jugoslovenske države aprila 1941. Raspad Kraljevine Jugoslavije značio je istovremeno i raspad starog društvenog poretka i svih političkih snaga starog režima. Ilegalna Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), kao socijalna i politička snaga koja je stajala izvan poretka, preživljava kolaps Jugoslavije i uspeva da postane jedina opšte-jugoslovenska snaga u anti-fašističkom taboru i to usred krvavog versko-nacionalnog građanskog rata i okupacije. Isto tako, KPJ je bila jedina vojna i politička snaga pod čijim okriljem se vodio nacionalno-oslobodilački rat na teritoriji cele zemlje. *Jugoslovenstvo, nacionalno oslobodjenje i obnova države na demokratskim i federalnim osnovama kao i njeno proširenje u okviru etničkih granica bili su legitimaciona osnova zahteva KPJ za mandat da uspostavi novi tip društva u okvirima kontinuiteta jugoslovenske države.* Ali, mandat se ne traži samo na osnovu uspešne ratne legitimacije već i u ime sledećih bazičnih vrednosti:

- 1) socijalne jednakosti,
- 2) nacionalne ravnopravnosti u okvirima jedinstvene federalne države,
- 3) industrijalizacije i urbanizacije, drugim rečima: stvaranja modernog industrijskog društva radi realizacije komunističke vrednosti jednakosti.

Zahvaljujući svom boljševičkom utemeljenju, vrhovi KPJ smatraju da se ovi ciljevi mogu postići *isključivo* onako kako je to uradjeno u SSSR-u: monopolom društvene moći u rukama partijske države, a što podrazumeva ukidanje građanskog društva kao sfere artikulacije interesa i delatnosti autonomnih pojedinaca.

Na izborima, koji doduše nisu bili modelski uzor demokratskih izbora, ali ni nalik na one kasnije u zemljama Istočne Evrope na kojima se odigrao proces komunističkog osvajanja vlasti, KPJ dobija *nedvojben* mandat od jugoslovenskog naroda za uspostavljanje novog društva. Monopolske intencije KPJ bile su na samim izborima u drugom planu, mandat je dobiven na osnovu jugoslovenske i egalitarne legitimacije. Sovjetizacija jugoslovenskog društva, prvi takav uspešan slučaj van granica SSSR-a, izvršena je u nas uz neznatne otpore. Zahvaljujući svojim ratnim zaslugama i perspektivi modernizacije u okvirima egalitarnog društva, KPJ je uživala ogromnu podršku i kredit. Pluralistička opozicija, za razliku od KPJ, bila je bez opšte-jugoslovenske baze i ratnih zasluga, a pritom još i nacionalno-regionalno partikularistički orijentisana. Dakle, sovjeticizacija društva izvršena je uz široku narodnu podršku a na osnovu jugoslovenske i egalitarističke legitimacije. Na toj podršci, međjutim, uspostavljen je sistem diktature proletarijata sovjetskog tipa.

Nakon sukoba sa Staljinom i Kominformom, došlo je do pomeranja ideološkog težišta sa imitiranja sovjetskog modela na traženje vlastitog jugoslovenskog modela (puta) socijalizma. Veliki Učitelj brutalno je osporio legitimnost nove vlasti u Jugoslaviji. U prvom naletu, jugoslovensko i sovjetsko rukovodstvo se spore o tome da li je partijska država u Jugoslaviji dovoljno *partijska* i da li je zadržan neki element građanskog društva. U periodu 1948–1950, jugoslovensko rukovodstvo zaokružuje partijsku državu prisilnom kolektivizacijom i potpunom nacionalizacijom „male privrede“. Na ovaj način uništen je i poslednji ostatak građanskog društva u vidu sloja ekonomski nezavisnog od države. U drugom periodu sukoba počinje traganje za vlastitim modelom diktature proletarijata, koja za razliku od sovjetske neće biti totalitarna. Nakon što se zorno uverila u rezultate kolektivizacije, jugoslovenska politička elita *uvodi* radničko samoupravljanje, olabavljuje centralno-planski sistem privredjivanja i *dozvoljava* izvesnu samostalnost preduzećima. Takođe započinje i proces decentralizacije, a nakon dve godine napuštena je prinudna kolektivizacija. Seljaci, u seljačkoj zemlji, postali su ponovo ekonomski slobodni, atomizovani i bez mogućnosti interesne reprezentacije i interesnog udruživanja. U svom rudimentarnom obliku građansko društvo se vratilo na scenu, ali na njenu marginu i to sa funkcijom relaksacije frustracija stanovništva s jedne, i kao nepresušni materijalni izvor akumulacije državne ekonomije, s druge strane. Uvodjenje radničkog samoupravljanja i elementi ekonomske i političke decentralizacije, dali su u periodu pedesetih godina veoma pozitivne rezultate. Jugoslavija beleži visoku stopu rasta (ali ne i ekonomske efikasnosti), industrijalizacija i urbanizacija otvaraju perspektivu savremenog industrijskog društva, beleži se visoka stopa socijalne mobilnosti, a politička liberalizacija – bez obzira na oscilacije – daje životnu perspektivu stanovništvu i proizvodi visoki stepen satisfakcije naročito kod onih koji su na uzlaznoj skali socijalne mobilnosti. Međjutim, ni u jednom momentu nije napušten princip partijske države (diktature proletarijata), suprematije političke elite nad svim elementima socijalne stratifikacije i prevlast politike nad svim drugim društvenim podsistemima. *Dva osnovna uzročnika naše današnje krize: decentralizacija bez demokratizacije i sukob principa samoupravljanja i diktature proletarijata* – utkani su u same temelje sistema već 1950. Sistem je menjao ideološku legitimaciju, ustave, samoupravljanje svoje kvalifikative – do 1958. radničko, potom do 1971. društveno, a od 1971. socijalističko – ali je osnovni društveni sukob i uzročnik krize kontinuirano prisutan: *sukob principa diktature proletarijata i samoupravljanje* – a što je samo drugo ime za sukob između partijske države i građanskog društva kao sfere delatnosti autonomnih individua.

Pedesetih godina, spolja gledano, sistem je sačuvao izgled harmoničnog, beskonfliktnog društva, a njegova elita monolitnost i ideološko jedinstvo uprkos tendencijama liberalizacije, regionalne decentralizacije i pokušaja uvodjenja pluralističke demokratije. Međjutim, socijalni konflikti bili su latentno prisutni (prvi štrajk izbio je 1957.), a započinje i proces konstituisanja nove vladajuće klase profesional-

nih upravljača koja se legitimije svojim pra-prošlim društvenim bićem i ideologijom (u smislu iskrivljene svesti) socijalne nužnosti. Isto tako, već i tada je prisutan osnovni društveni trend sedamdesetih: decentralizacija umesto demokratizacije, ali se on dvadeset godina ranije javlja u konfliktima političke elite bez prisustva i znanja javnosti. Ipak, dominantni društveni proces je industrijalizacija i urbanizacija pod okriljem planske privrede i delimične autonomije privrednih subjekata i elemenata tržišta, kao i visoka socijalna mobilnost, uzlazni životni standard, puna vera u legitimitet društvene moći Saveza Komunističke Jugoslavije (SKJ) i vere stanovništva u budućnost i izuzetni položaj zemlje u odnosu na države Istočne Evrope. *Jugoslovenstvo i egalitarizam su još uvek vladajuće vrednosti u sklopu ideološke matrice socijalizma i njegovog garanta SKJ.*

Prvi znaci krize javljaju se ranih šesdesetih, sa prvom privrednom reformom proklamovanom i naglo povučenom 1962. godine. Njen neposredni povod bio je zaustavljanje stope rasta, ali iza toga su se krili daleko dublji uzroci. Oni prevazilaze čak i sukob između samoupravljanja i diktature proletarijata, decentralizacije bez demokratizacije, te regionalne konflikte i nacionalne sukobe — iako su sve ovo posredujući elementi strukturalno utkani u biće naše današnje krize koja se kontinuirano manifestuje i produbljuje od ove prve u nizu neuspelih reformi. Podloga krize nalazi se u činjenici da nakon prve kvantitativne faze industrijalizacije i urbanizacije — koja se odvija u okviru sistema zaštićenog od dejstva spoljnog okruženja svetskog tržišta — postaje nužnost prelaz na drugu fazu koja zahteva uspostavljanje strukture industrijskog društva: autonomiju društvenih podsistema, naročito ekonomskog, policentričnost hijerarhijskih struktura, fleksibilnu socijalnu strukturu, pluralizam segmenata moći, participaciju građana u političkom odlučivanju i na radnom mestu, podelu vlasti, nezavisnost sudstva, pravnu i socijalnu sigurnost građana, ukratko, postojanje elemenata građanskog društva, dinamičnu, autonomnu i fleksibilnu ekonomiju koji zajedno predstavljaju snažnu protivtežu političkom sistemu i težnji ka apsolutnoj moći koja bi iz njega eventualno dolazila. Kroz ovu krizu modernizacije prošle su sve zemlje Istočne Evrope i mediteranskog basena tokom šesdesetih godina. Kao i Jugoslavija, zemlje „realnog socijalizma“ nisu je uspele razrešiti i to iz identičnog razloga: karaktera političkog sistema i njegove potpune prevlasti nad svim ostalim elementima društva.

Kriza i neuspeh Reforme iz 1965.

Sa Društvenom i privrednom reformom iz 1965. Jugoslavija je ušla u proces reformi i pseudoreformi, papirnatih promena i normativnih revolucija, u neprestani pokušaj prolongiranja prestrukturiranja društva i dominantnih društvenih odnosa. Kako danas saznajemo, reforma iz 1965. godine rezultat je činjenice da se centralno rukovodstvo nije moglo dogovoriti o alokaciji resursa. Republički partikularizmi su onemogućili centralno planiranje i centralistički politički voluntarizam. Na scenu stupa ideologija tržišne privrede bez planiranja i republičkog partikularizma. Radi se o procesu decentralizacije bez demokratizacije, koji će proći kroz najmanje četiri faze:

- 1) 1965—1968,
- 2) 1968—1974,
- 3) 1974—1980,
- 4) 1980. do danas.

Osnovni cilj Reforme bio je prestrukturiranje jugoslovenske ekonomije i njeno uključivanje u međunarodnu podelu rada radi stvaranja materijalne podloge za modernizaciju celokupnog društva, čime bi Jugoslavija dugoročno postala deo privilegovanog kluba industrijski razvijenih zemalja. Reforma je imala filozofiju da će tržište po sebi da reši probleme modernizacije i da će zatvaranje nerentabilnih preduzeća — bolan ali nužan rez — značiti kraj voluntarističke ekonomije, odnosno dominacije političkog podsistema nad ekonomskim. Autonomija preduzeća, medju-

tim, po tvorcima Reforme bila je moguća u okviru poretka diktature proletarijata i otuda ni zagovornici Reforme nisu pod decentralizacijom nužno podrazumevali i demokratizaciju društva. Uzrok reforme bio je od javnosti još uvek prikriveni konflikt unutar političke elite na regionalno-nacionalnoj bazi – nerešiv u okvirima centralističkog planiranja i demokratskog centralizma komunističke partije. Pošto se rešenje krize modernizacije nije tražilo u uspostavljanju građanskog društva već se prihvatilo svako rešenje koje je značilo očuvanje partijske države, nacionalni i regionalni princip izbijaju u prvi plan. U prvom periodu (1965–1968), nacionalno-regionalni konflikt pojavljuje se u simbiozi s konfliktom između reformista i stabilizatora. U drugoj (1968–1974), on postaje osnovna legitimaciona baza SKJ, a u trećoj (1974–1980), njime se pokušava, i to uspešno, substituisati svaki drugi konflikt, naročito ukidanjem kategorije građanina i individue u ime apstraktnog kolektiviteta mesne zajednice, opštine, republike, pokrajine ili regiona. U četvrtoj, republički, nacionalni i regionalni partikularni interes postaje jedina legitimacija političkih oligarhija. Da bi stvar bila još komplikovanija, od 1962. politički život Jugoslavije potresaју konflikti i frakcijske borbe unutar SKJ, a pobjednička strana uvek uzrok krize proglašava njenim rešenjem.

Prvu godinu Privredne i društvene reforme odlikuje sukob između zagovornika modernizacije i stabilizatora, ili – kako ih nazivaju u stranoj politološkoj literaturi „liberala“ i „konzervativaca“. Zahvaljujući Titovom opredeljenju, „liberali“ 1966. odnose pobjedu nad „konzervativcima“. Neposredni rezultat toga bila je osetna liberalizacija političkog sistema i delimična demokratizacija jugoslovenskog društva, labavljenje Federacije, uvođenje *laissez faire* ekonomije, krupan i kontinuirani rast nezaposlenosti, porast efektivne participacije na radnom mestu i u političkom životu, socijalni konflikti i promena legitimacione osnove vlasti SKJ. Preduzeća su postala samostalni subjekti čija se sudbina (načelno) reševala na tržištu. Od 1967. može se jasno pratiti proces otvorenih sukoba i diskusija na javnoj sceni sve do definitivnog sloma „liberala“ 1972. Istovremeno nastaje i kontra-elita stručnjaka (tehnokrata) nasuprot političkim elitama. Zajedno s rastom nezaposlenosti rastu socijalne nejednakosti, ali i stratifikaciona struktura modernog industrijskog društva. Nastupa nova srednja klasa s tipičnim vrednostima potrošačkog društva i na javnoj sceni se obe elite, politička i tehnokratska, bore za naklonost ovih društvenih slojeva. *Socijalistički egalitarizam napušten je kao legitimaciona osnova SKJ.*

Udar tržišta po modelu liberalnog kapitalizma jugoslovensko društvo nije bilo spremno da podnese. Regionalne razlike su se povećavale kao i nejednakosti među slojevima; decentralizacija je samo pooštrila ovaj društveni proces. Težište stvarne društvene moći prenosilo se iz centra u regione, prvo u republike, a nakon 1974. i naročito 1980, u opštine gde izrastaju regionalne političke elite čija je legitimaciona osnova partikularizam a ne više jugoslovenstvo kao izraz opštosti. Kraha na tržištu i time izazvane posledice u razvoju određenih regionalnih elita i radništva. Sukob između reformista i konzervativaca prenosi se i u svaku federalnu jedinicu, pri čemu zastupnici modernizacije sve više traže podršku na osnovu partikularnog regionalnog interesa, a centralizam konzervativaca ostaje jedini oficijelni zastupnik jugoslovenstva. Tako je i drugi deo legitimacione osnove vlasti SKJ ozbiljno doveden u pitanje. *U proleće 1968. bilo je sasvim jasno da od boljševičkog tipa komunizma više nema ništa, ali su istovremeno radi očuvanja monopola vlasti žrtvovani kako egalitarizam tako i jugoslovenstvo.* Narasle socijalne frustracije eksplodiraju u talasu studentskih demonstracija juna 1968. Smisao ovog spontanog pokreta je u obnavljanju temelja građanskog društva: samoorganizovanja pojedinaca, međutim, njegove osnovne parole, stil ponašanja i zahtevi bili su izraz stare legitimacione osnove SKJ. Studenti su tražili socijalnu pravdu, samoupravljanje, socijalnu jednakost i jasno su izrazili kako svoju pro-jugoslovensku tako i prokomunističku orijentaciju, a suprotstavljali se partikularizmu, nacionalizmu i vrednostima kapitalističkog potrošačkog društva. Zahtevi studentskog pokreta su većim delom proizlazili iz partijskih dokumenata i

izražavali su shvatanja običnog člana Partije te i otuda njihova neoriginalnost, osim u nekim parolama, kao „dole crvena buržoazija“. Ovaj dvostruki izazov vladajućoj političkoj eliti doveo je do toga da ona, suočena sa ozbiljnošću situacije, posegne za nacionalizmom i anti-egalitarizmom kao sredstvom borbe protiv studentskog pokreta i socijalne podrške njegovim zahtevima. Nije slučajno da je u Hrvatskoj grupa za suzbijanje studentskog pokreta na Sveučilištu bila sastavljena od budućih ideologa hrvatskog nacionalizma. S jedne strane, Partija i njeni ideolozi stali su iza ideologije potrošačkog društva, a s druge, *Pandorina kutija nacionalizma bila je otvorena*.

Porazom takozvanih „liberala“ u Sloveniji, Srbiji, Vojvodini, Hrvatskoj i Makedoniji nije, međutim, promenjena i legitimaciona osnova vlasti SKJ. Ni egalitarizam ni jugoslovenstvo nisu se vratili na oficijelnu scenu, već su preuzete osnovne ideje hrvatskog nacionalizma i univerzalizovane u smislu pretvaranja jugoslovenske federacije u konfederaciju i uništenje jugoslovenskog društva kao političke zajednice. Ustavom iz 1974. i njegovom primenom eliminisana je jugoslovenska ekonomija u korist osam nacionalnih ekonomija, a celokupno društvo je atomizovano. Individua i građanin su eliminisani iz sfere odlučivanja i participacije u distribuciji moći u korist apstraktnih kolektiva po nacionalno-teritorijalnom principu. Zajedno sa novim izbornim sistemom, gde je biranje eliminisano, ukinut je takodje i princip *narodnog* suvereniteta, a izborni telo svedeno na neformalne, neizborne, nekontrolisane i nikom odgovorne regionalne elite. Na ovaj način, ponovo je eliminisano građansko društvo iz jugoslovenskog društva. To je bio deo procesa kojim je ponovo stvorena čisto partijska država, što se čak i javno proklamovalo isticanjem partijske pripadnosti kao preduslovom za državnu službu i rukovodeća mesta u najširem smislu. Statistički značajan prirast partijske pripadnosti određenih profila zanimanja, matematički pokazuje za koju vrstu radnih mesta je zahtevana partijska pripadnost u SFRJ. Tako je zakonska kategorija moralno-političke podobnosti postala podloga za negativnu kadrovsku selekciju i prevlast političkih oligarhija nad svim drugim stratifikacionim elementima društvene moći. Svi društveni podsistemi podređeni su političkom, a ključ za ovaj povratak na model partijske države iz 1946 bilo je podređenje ekonomskog podsistema političkom radi čega je likvidirana tehnokratska (u ekonomiji), odnosno profesionalna kontra-elita u svim drugim podsistemima. Sa time su potisnuti i elementi profesionalizma, profesionalni i na kraju i svaki drugi moral. Politički volutarizam postao je sveprisutan, prvo putem „dogovorne ekonomije“, tj. principa da svako u lancu iskazuje svoje troškove koje plaća krajnji kupac. Ogromna ekonomska neracionalnost prikrivala se nekontrolisanim zaduživanjem u inostranstvu, što je, takodje, održavalo i veštački rast životnog standarda privilegovanih slojeva, troškove nacionalnih ekonomija, ponovni talas migracija sa sela i narasle troškove političkih investicija. Legitimaciona osnova SKJ postaje decentralizacija bez demokratizacije, demontiranje Federacije i zadovoljenje potrošačkih strasti novih srednjih slojeva. Kritika neracionalnosti sistema je sprečavana i temeljno suzbijana, a potrošačka idila bila je izuzetna legitimaciona osnova vlasti SKJ.

Snažna ličnost predsednika Tita omogućavala je operativnost konfederalnom sistemu konsenzusa. To je bila bezpogovorna institucija koja je presudjivala u konfliktima interesa raznih partikularizama. Tvorcima Ustava 1974, funkciju odbrane i sprovođenja opštih interesa, kako jugoslovenskih tako i radničke klase, namenili su SKJ-ju. S obzirom na normativno izjednačavanje vlasti opšteg interesa sa vlašću SKJ, a on je funkcionisao po principu identifikacije sa regionalnim elitama, nakon smrti predsednika Tita, došlo je do institucionalne blokade i potpune identifikacije SKJ sa regionalnim oligarhijama. *Politika je do kraja postala patronažna politika*, a svi elementi društvene moći koncentrisani su u rukama opštinskih neformalnih grupa (oligarhija) *I ove regionalne neformalne grupe, pomoću principa partijske države, sprovele su svoju kontrolu nad svim društvenim podsistemima. Na ovaj način*

zaokružen je proces formiranja vladajuće klase profesionalnih upravljača. Medjutim, za razliku od stare političke elite ove nove oligarhije nespremljene su za bilo kakve promene i ustupke koje bi i najmanje ugrozile njihovu personalnu moć i socijalne privilegije.

U pogledu strukture svoje privrede Jugoslavija se našla na istoj tački gde je i bila 1965, kada je proklamovana Reforma, ali pod promenjenim i znatno nepovoljnijim unutrašnjim i spoljnim okolnostima. Zahvaljujući činjenici političke ekonomije, prevlasti laičke i voluntarističke političke elite, džinovski je narastao broj promašenih investicija finansiranih iz sredstava inostranih kredita koje sada treba vratiti. Isto tako, višak radne snage stvoren ekonomskom racionalizacijom na počecima Reforme sada više nije moguće izvoziti u inostranstvo. Zemlju pritiska breme nacionalnih ekonomija i stranog duga koji se ne može otplatiti sve dok postoje nacionalne ekonomije. A one će postojati sve dok se radikalno ne reformišu politički sistem, uspostave elementi gradjanskog društva i ne obore nacionalno-regionalne-patronažne oligarhije. Kriza čiji su elementi kontinuirano prisutni dvadeset godina, oborila je životni standard stanovništva na nivo šesdesetih, a Jugoslaviju vratila na komparativni nivo razvijenosti iz 1939; te se uz Albaniju i Rumuniju, ponovo, uvrstila u najnerazvijenije evropske zemlje. Da bi stvar bila gora, regresivni razvoj prati neprestano uvećavanje regionalnih razlika i nezaposlenosti, naročito mladih i školovanih, a pravni, finansijski, obrazovni i socijalno-zdravstveni sistemi temeljno entropiraju. Legitimaciona osnova vlasti, one iste političke snage koja je jugoslovenskim, demokratskim i egalitarističkim programom zemlju izvukla iz katastrofe drugog svetskog rata, sada je upravo suprotna. Ključ POLITIČKE krize je u rukama SKJ: jedino ova dvomilionska monopolska politička stranka je u stanju da institucionalno reši krizu, ali mora već jednom da stavi tačku na dosadašnji način — da se uzroci krize proglašavaju njenim rešenjem. S druge strane, rešenje DRUŠTVENE krize nije samo u rukama SKJ. Nema trajnog rešenja krize izvan principa narodnog suvereniteta. Dok se ponovo ne uspostavi interesna reprezentacija individue kao gradjanina i kao radnika (proizvodjača), splet njegovih AUTONOMNIH institucija — u prvom redu autonomnih sindikata jer bez njih samoupravljanje je farsa, kako to uostalom pokazuju sociološka istraživanja, kao sistem protivteže neograničenoj moći političke sfere uz nezavisnost sudske vlasti u sistemu podela i kontrole vlasti — sve dotle u Jugoslaviji nema rešenja krize, a da o socijalizmu i ne govorimo! Uostalom, pogledajmo gde je kriza modernizacije rešena, a gde nije. Rešena je u Grčkoj, Španiji i drugim zemljama u razvoju demokratizacijom države i političkog sistema u celini i ponovnim uspostavljanjem AUTONOMIJE gradjanskog društva nakon perioda diktature. U Italiji, naprimer, kriza modernizacije rešena je imanentno, tj. zahvaljujući demokratskom karakteru države i postojanju autonomije gradjanskog društva sam sistem poseduje institucionalnu podlogu za njeno rešavanje. Ova tvrdnja se može proveriti prostim uvidom u standardne statističke pokazatelje. Uporedimo pokazatelje za Grčku i Jugoslaviju 1974. i 1986. godine. Neposredno nakon obaranja diktature Grčka je bila ispod nas — a sada je daleko ispred nas. Isto važi i za Španiju, razlike su još veće ako kompariramo Italiju i Jugoslaviju u periodu 1960–1986.

Model socijalističkog gradjanskog društva

Predloženi način rešenja krize može ali i ne mora da bude autonoman u odnosu na proces pronalaženja mesta SKJ u procesu samoupravne socijalističke demokratije. Dominantni uticaj SKJ na državu je neminovnost, a pitanje je samo kakvog SKJ: da li nosioca jugoslovenstva (kao demokratske i federativne države), opšteg jugoslovenskog interesa i socijalističkog egalitarizma (uz izvesne nužne korekcije toga principa primerenog potrebama modernizacije i stvaranja industrijskog društva) — ili decentralizacije bez demokratije i retrogradnih socijalnih tendencija (ne-tržišne i ne-planske privrede, zatvaranja pred svetom i svetskim tržištem, korporativizma,

autoritarizma, itd.)? *Izlaska iz duboke strukturalne krize nema bez reforme države i politike, ali samo rešenje ne može da dodje jedino iz države. Otuda potreba za uspostavljanjem socijalističkog građanskog društva.*

Iskustvo „realnog socijalizma“ i „realnog samoupravljanja“ pokazuje da se društvom ne može vladati iz države, ali takodje, da je društvu potrebno da kontroliše državu. *Model socijalističkog građanskog (civilnog) društva je otuda institucionalno ograničenje neograničene moći države i politike samoorganizovanjem društva kao političke i interesne zajednice individua.* Modelski, država se ne meša u funkcionisanje društva osim što putem posredovanja obezbeđuje ravnotežu medju sukobljenim interesima. *Funkcija države je spoljna odbrana i obezbeđivanje jedinstvenog tržišta i zakonodavstva kao i njihovog istovetnog i uspešnog funkcionisanja na teritoriji cele Federacije.* Država bi bila ustrojena na principu podele vlasti kao iskustveno jedino potvrđenom mehanizmu uspešnog ograničenja izvršne vlasti. Na taj način, država bi bila ograničena i kontrolisana ali istovremeno i efikasna. Sledeća instanca kontrole države je sistem građanskih i socijalnopolitičkih prava sa osloncem na sferu autonomnu od države. Rekonstruisanje građanskog društva na socijalističkim načelima potrebno je upravo radi garantovanja tih individualnih i socijalnih sloboda i prava u sferi koja bi činila efikasnu protivtežu državi i monopolima moći koji proizlaze iz aktuelnog načina funkcionisanja političkog sistema. Da bi ovaj sistem teže i protivteže funkcionisao potrebno je obnoviti jugoslovensko tržište i jugoslovensku ekonomiju kao jedinstveni entitet i istovremeno obnoviti jugoslovensko društvo kao političku zajednicu. Medjutim, samo to nije dovoljno. Mi smo imali do 1968/69. i jedinstveno tržište i političku zajednicu, doduše po modelu demokratskog centralizma komunističke partije i sve elemente današnje krize kao njegov rezultat. Zbog toga, u *ekonomskoj sferi* prvo treba jasno definisati društvenu svojinu; vlasništvo ne može da bude apstraktno. Ne samo da je važeća definicija društvene svojine kao ne-svojine suprotna zdravom razumu već je ovako njeno shvatanje materijalna osnova društvene moći profesionalnog upravljačkog sloja, vladajuće klase u jugoslovenskom društvu. Tamo gde titularne svojine ne postoji javlja se ovaj sloj kao njen stvarni kontrolor i upravljač. *Ako fabrike pripadaju radnicima, a zemlja seljacima, onda oni — a ne komiteti i izvršna veća (saveti) — mora da upravljaju njima. Ali, kako upravljati bez vlasništva?* Isto važi i za proširenu reprodukciju. Onog momenta kada je ona odvojena od profita investitora, već visoka nezaposlenost u Jugoslaviji neprestano se povećavala. Radnik nema svest imaginarnog komunističkog čoveka, kao ni regionalni političar. Nema uspešnog rešenja pitanja proširene reprodukcije sve dok radnik ne vidi u njoj vlastiti profit i interes. Drugo, jasno je da mora postojati pluralitet svojinskih oblika: privatna, grupna (zadružna), društvena i državna. Osnovni princip socijalističkog građanskog društva je *samoorganizovanje*: građani treba u što većoj meri sami da organizuju materijalnu proizvodnju. Ogroman prostor ekonomskih delatnosti može na ovaj način da bude kvalitetno ispunjen. Ali, osnovna poluga razvoja ostaje društvena svojina. Isto tako, veliki sistemi, naročito infrastruktura, energetika i slično, sve ono što zahteva ogromne ali veoma racionalne investicije sa stanovišta interesa jugoslovenske nacionalne ekonomije kao celine, treba da ima karakter državne svojine. S obzirom na karakter modernog industrijskog društva, radnu snagu apsorbuju u najvećoj meri sitna preduzeća. S druge strane, individualni proizvođači treba da se udruže u vlastite zadruge vodjeni svojim ekonomskim interesom. Ta dva područja su područja grupe (zadružne) svojine. Na isti način kao što se državna i društvena svojina moraju podvrći kontroli tako se i privatna i lična svojina mogu kontrolisati i ograničiti u skladu sa socijalističkim principima. Ulogu kontrole u prvom slučaju ima socijalističko građansko društvo, u drugom: država. Svuda u Prvom svetu postoji efikasan poreski sistem; ako je to moguće u kapitalizmu, onda valjda je i socijalizam u stanju da ima efikasnu finansijsku kontrolu. Princip modernog

industrijskog društva: razdvajanje vlasništva i kontrole upravo je prava podloga za samoupravljanje, odnos koji garantuje na najbolji način da je reč o *socijalističkom* građanskom društvu a ne o građanskom društvu individualnih privatnih posednika. Ali, samoupravljanje može da postane nešto više od participacije radnika na najnižem nivou odlučivanja samo onda ako ima organizacionu potporu u autonomnim sindikatima i institucionalnu u socijalističkom građanskom društvu. Samoorganizovanjem može tek samoupravljanje da postane sistem direktne ekonomske demokratije. Time dolazimo do *političke sfere*. Za razliku od Jugoslavije do 1968/69, u ovom modelu, pluralizam svojinskih oblika i njihova protivteža – kontrola, omogućuju i garantuju pluralizam i interesnu reprezentaciju, gde bi uz neophodnu zaštitu manjina, svaki interes dobio svoje pravo, osim interesa koji zahtevaju razaranje zajednice, njenih socijalističkih temelja, pozivaju na mržnju, nasilje i slično. *Osnovna svrha ovog sistema protivteže između društva i države je obezbedjenje društvene situacije u kojoj se građanin legitimno pojavljuje u pluralitetu interesa i interesnog organizovanja koje proizlazi iz socijalnih uloga koje obavlja i multipliciteta njegovih vrednosnih opredeljenja i potreba*. Funkcionisanje i postojanje socijalističkog građanskog društva bio bi garant da država nema monopol na društveni razvoj i njegovo usmeravanje i na taj način obezbedilo bi se da radnik i skup radnika angažovanih oko jednog projekta imaju mogućnost saodlučivanja u izboru ciljeva, tehnologije i rezultata te radne angažovanosti.

U samom modelu socijalističkog građanskog društva sadržana je ideja o legitimnosti institucionalne reprezentacije pluraliteta interesa, vrednosti, potreba, htenja i socijalnih uloga po načelu: *svakom interesu njegovo pravo*. To zahteva ponovo uspostavljanje principa narodnog suvereniteta ukinutog Ustavom 1974. i, s obzirom da je reč o *socijalističkom* građanskom društvu, zajednice ne samo kao političke već i kao zajednice rada. Narodni suverenitet je civilizacijska tekovina i suverenitet mora da počiva u individuumu kao građaninu i kao proizvođaču, a ne u bilo kojem kolektivitetu. Izvršna vlast mora da bude precizno odeljena od zakonodavne i sudske i da odgovara zakonodavnoj vlasti na svim nivoima. Isto tako, potrebno je ponovo uvesti kategoriju izbora i principa političke konkurencije. Savezne zakone moraju da sprovode savezni, a republičke i pokrajinske republički i pokrajinski sudovi. Sudije biraju odgovarajuće skupštine i sudija jednom izabran ostaje u zvanju doživotno, a može biti smenjen po krajnje precizno navedenim uslovima. Izlišno je reći da se mora obnoviti princip habeas corpus i ukinuti sva diskreciona prava organa uprave. Sva mesta u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti moraju biti izborna, po principu *direktnih i tajnih izbora*. To, međutim, zahteva obnovu jugoslovenskog naroda kao političke kategorije. Ne može da postoji socijalističko građansko (civilno) društvo kao samodovoljni entitet, pa čak ni kao posebni entitet, kao što mogu i treba da postoje pojedine federalne jedinice. Otuda savezna skupština mora da ima dom sastavljen od poslanika izabranih na odredjeni broj stanovnika po sistemu jednakih izbornih okruga. Drugi dom bi bio sastavljen od predstavnika svake federalne jedinice, pri čemu bi svaka dala isti broj delegata. Pored skupštine ili kao njen treći dom, kao izraz *socijalističkog* narodnog suvereniteta postoji skupština ili veće radničkih saveta. Paralelno državnoj strukturi, kao izraz socijalističkog građanskog društva, izrasta struktura radničkih saveta i to kao istinski samoupravna i socijalistička protivteža državi. Pored toga, mora se uvesti što je više moguće elemenata direktne demokratije, a koja bi u slučaju postojanja socijalističkog građanskog društva imala garanta u njemu. Po svim važnim pitanjima za mesnu zajednicu, opštinu, grad, region, federalnu jedinicu i zemlju u celini morali bi se održavati referendumi, najmanje jedanput godišnje.

Ovo je model jednog veoma nesavršenog društva koje je daleko od ispunjenja radikalnih i apsolutističkih zahteva klasičnih socijalističkih i komunističkih projekata. Isto tako ovo je model, a ne konkretni nacrt društvene reforme. *Sociolog, kao ni političar, ne može da zameni kolektivnu pamet naroda*. Čitav niz konkretnih pitanja

ostao je potpuno otvoren: Kakav će konkretno izgledati federalni aranžman, kakav će da bude odnos između Saveznog veća i Veća republika i pokrajina, zatim njih zajedno u odnosu na Veće ili Skupštinu radničkih saveta? Na koji način će se birati ove skupštine na pojedinim nivoima, odnosno da li će se kombinovati radni, granski i teritorijalni princip? Kako organizovati elemente direktne demokratije? Od društvenih podсистema, obrazovni, zdravstveni i socijalno-penzijski uopšte nisu spomenuti. Oba modela njihovog državnog organizovanja: budžetski i SIZ-ovski temeljno su ih unazadila. Princip socijalističkog građanskog društva je samoorganizovanje. Po tom principu moguće je organizovati ove podsysteme, a to znači da su profesionalna udruženja i udruženja građana nosioci njihove rekonstrukcije, profesionalna udruženja kao zastupnici davaoca, a udruženja građana kao zastupnici primaoca usluga.

Najvažnija karakteristika modela socijalističkog građanskog društva je da je to otvoreno društvo na socijalističkim osnovama. Kao temeljna negacija državnog socijalizma i načina strukturiranja društva koje je dovelo jugoslovensko društvo u duboku strukturalnu krizu, socijalističko građansko (civilno) društvo je moguće polazište strukturalne reforme bez dovodjenja u pitanje socijalističkog poretka. Stvorena je osnova da se od izvršne vlasti — koja nije ništa drugo do instrument u rukama neformalnih, nekontrolisanih, neodgovornih i neizabranih grupa ili, u najboljem slučaju, političkog monopola vlasti jedne partije — odvoje zakonodavna i sudska vlast. Time je omogućen i sledeći korak: izvlačenje ekonomskog podsystema iz krize u koju je dospelo jer je pod dominacijom političke vlasti. S obzirom da bi sistem teže i protivteže oslabio politički monopol, onda bi se on u ekonomiji pojavljivao ne više kao hegemon već kao protivteža čistoj vladavini tržišta. Ovaj se model teže i protivteže onda, logično, proširuje na sve podsysteme koje uzdiže na viši stepen složenosti i dovodi ih u ravnotežu iz njih samih, a ne više preko države i političkog monopola.